

УДК 636.082:001

КУРБАТСЬКА
Олена Іванівна,
старш. наук. спів роб.
відділу впровадження наукових
розробок та технічного забезпечення
бібліотечних процесів
ДНСГБ НААН
(м. Київ)

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА ВАСГНІЛ Ф. Ф. ЕЙСНЕРА

Висвітлено основні життєві віхи відомого вченого у галузі тваринництва, доктора сільськогосподарських наук, професора Ф. Ф. Ейснера. Узагальнено основні напрями його наукової діяльності, обґрунтовано їх пріоритетність у системі вітчизняної зоотехнічної науки. Систематизовано наукову спадщину вченого, окреслено перспективи її використання.

Освещены основные жизненные вехи известного ученого в отрасли животноводства, доктора сельскохозяйственных наук, профессора Ф. Ф. Эйснера. Обобщены основные направления его научной деятельности, обоснована их приоритетность в системе отечественной зоотехнической науки. Систематизировано научное наследие ученого, очерчены перспективы его использования.

The basic vital landmarks of the acknowledged scientist in field of stock-raising, doctor of agricultural sciences, professor F. Eysner were lighted up. Basic directions his scientific activity were generalized, their priority in the system of domestic zootechnic science was grounded. The scientific legacy of scientist was systematized, the prospects of his use were outlined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі державотворення в Україні важливого значення надається розвитку напряму з відтворення діяльності визнаних українських вчених у системі сільськогосподарської дослідної справи у тваринництві, що сприятиме персоніфікації її історії, надасть портретної конкретики. Серед когорти провідних вітчизняних учених, які своїми науковими працями заклали підвалини племінної справи у тваринництві, почесне місце посідає Федір Федорович Ейснер – доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент ВАСГНІЛ, Заслужений діяч науки і техніки України. З його

іменем пов'язані розробка теорії і методів удосконалення існуючих і створення нових порід сільськогосподарських тварин; розробка методів відтворення, генетики та резистентності тварин; впровадження методів великомасштабної селекції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти життя та діяльності Ф. Ф. Ейснера знайшли відображення у наукових працях В. П. Бурката, С. Ю. Рубана, А. А. Бондаря [1, 2, 3, 4]. Однак, до цього часу деякі періоди та напрями його наукової діяльності не достатньо висвітлено, науковий доробок не систематизовано, не окреслено перспективи його використання на сучасному етапі розвитку тваринництва.

З огляду на це, метою даної роботи є цілісний науково-історичний аналіз життєвого та творчого шляху члена-кореспондента ВАСГНІЛ Ф. Ф. Ейснера, комплексна оцінка його теоретичного та практичного внеску у розвиток вітчизняної зоотехнічної науки.

Виклад основного матеріалу. Народився Федір Федорович Ейснер 13 лютого 1916 р. в Москві. У своїй автобіографії він відмічав, що його батько не відомий. Мати, Марія Федорівна Ейснер, була домогосподаркою із селян, померла в 1919 р. З п'ятирічного віку Ф. Ф. Ейснер був взятий на виховання громадянкою Баженовою Євгенією Іванівною. У 1913 р. по закінченню семирічки пішов техніком до Всесоюзного інституту сільгоспбудівництва. У 1933 р. по закінченню 8-го класу середньої школи поступив на навчання в Московський м'ясо-молочний інститут, який в 1935 р. увійшов до складу Московської сільськогосподарської академії ім. Тімірязєва як зоотехнічний факультет. По її закінченню впродовж чотирьох років (1937-1940) виконував обов'язки старшого наукового співробітника Всесоюзного інституту конярства. У 1940 р. був переведений до Узбецького НДІ тваринництва, ще через два роки отримав посаду начальника конеуправління, а згодом начальника управління тваринництва Хорезмського облземвідділу в Ургенчі [4].

У 1944 р. поступив до аспірантури Всесоюзного інституту тваринництва, де у 1947 р. захистив кандидатську дисертацію за темою «Результати

акліматизації костромської худоби в Киргизії та організація племінної роботи з нею».

З 1949 р. Федір Федорович займає посаду старшого наукового співробітника, з 1954 р. – заступника директора, а з 1983 р. до кінця свого життя – наукового консультанта з наукової роботи НДІ тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР. У 1964 р. захищає докторську дисертацію «Методи оцінки і добору бугаїв». У 1967 р. його затверджують у званні професора, а в 1970 р. обирають членом-кореспондентом ВАСГНІЛ. У 1984 р. за видатні заслуги в галузі тваринництва Ф. Ф. Ейснера нагороджено вищою зоотехнічною нагородою – Золотою медаллю ВАСГНІЛ ім. М. Ф. Іванова, а в 1986 р. визнано Заслуженим діячем науки і техніки України [□1].

Третього жовтня 1986 р. Федір Федорович пішов із життя.

Творчий доробок вченого вражає своєю величиною та багатогранністю, є могутнім базисом для подальших досліджень в селекції великої рогатої худоби. Одноосібно або у співавторстві Ф. Ф. Ейснером написано понад 300 наукових праць, серед яких більш ніж 50 монографій, підручників, посібників, довідників. Його монографії «Оценка быков по качеству потомства» (1963), «Как составить план племенной работы с крупным рогатым скотом» (1969), «Теория и практика племенного дела в скотоводстве» (1981), «Племенная работа с молочным скотом» (1986) стали настільними книгами кількох поколінь зоотехніків [5, 7, 8, 10].

До основних здобутків вченого належить: запровадження методів генетики у племінну практику скотарства; теорія породи та формування її генеалогії; племінна робота на племзаводах, товарних фермах і комплексах; основи бонітування тварин; типи будови тіла та їх значення для селекції; вирощування, оцінка та раціональне використання плідників; міжпородне схрещування та гетерозис; розробка та запровадження методів великомасштабної селекції; розведення за лініями та родинами; проблема інбридингу; онтогенез, конституція; моделювання селекційного процесу;

перспективне планування племінної справи; збереження генофонду порід; проблеми акліматизації; технологія м'ясного та молочного скотарства [□3].

Значний внесок здійснив вчений у розвиток теорії породи та її оптимальної структуризації. Обґрунтував положення, що для існування і поліпшення порід необхідний достатньо високий рівень мінливості та підтримання гетерозиготності на основі регульованого використання внутріпородних структурних одиниць, серед яких він виділяє найбільший – зональний тип. Його формування відбувається на основі вихідної, поширеної в зоні розведення худоби, головним чином, під впливом добору в конкретних природних і економічних умовах. Учений вважав виділення таких типів у межах порід широкого ареалу особливо важливим. У результаті масового запровадження штучного осіменіння контингент використовуваних плідників все більше скорочується, що поступово призводить до звуження внутріпородної спадкової мінливості, і в результаті до зниження ефективності добору. На думку вченого, періодичний обмін племінним матеріалом між відособленими внутріпородними зональними типами повністю знімає цю проблему. Виділення окремих зональних типів всередині породи сприяє формуванню їх специфічних властивостей, отриманню тварин, здатних виявляти високу продуктивність саме за даних умов розведення. У межах кожного зонального типу, як правило, знаходиться кілька племінних заводів. За умови, що тип наявної у племзаводі худоби достатньо виражений, а спадковість консолідована внутрілінійним підбором, заводські стада вчений також виділяє як структурну одиницю породи.

Значної уваги вчений приділяв характеристиці інших ієрархічних рівнів породи, зокрема ліній, які за його словами «позволяють избежать бессистемных родственных спариваний и использовать для улучшения промышленных стад все богатство наследственных вариаций данной породы» [8, с. 117]. Спільно з іншими вченими він запропонував чітку схему роботи з лінією, яка поєднує кілька етапів: виділення родоначальника лінії на основі його всебічної оцінки за походженням, власною продуктивністю та обов'язковим випробуванням за

якістю потомства; розмноження потомства родоначальника, формування доволі великої групи тварин для наступного добору; типізація лінії з виділенням у межах спорідненої групи на основі усебічної оцінки окремих категорій тварин; закріплення типу лінії шляхом внутрілінійного підбору із застосуванням споріднених парувальних різних ступенів; збагачення лінії через застосування кросів з іншими лініями для отримання нових бажаних ознак.

За умов великомасштабної селекції, коли рядом учених була поставлена під сумнів система лінійного розведення, Федір Федорович відстоював її переваги як вирішального елементу у загальній системі племінної справи. Утім, наголошував, що систему лінійного розведення необхідно вдосконалювати, запроваджуючи комплексні підходи. Він поділяв думку, що зростанню ефективності лінійного розведення сприятиме залучення методів імуногенетики та біохімічної генетики поліморфних систем, які відображають об'єктивну картину генетичних зрушень у популяції під впливом проведених селекційних заходів. Він запропонував імуногенетичний аналіз за групами крові для цілеспрямованого підтримання внутрішньої генеалогічної структури порід, генетичної однорідності ліній, добору серед інбредного потомства родоначальників, вірогідної оцінки їх препотентності та контролю за передачею спадкових ознак [6].

Особливої уваги надавав роботі з лініями при виведенні нових порід методом відтворного схрещування. «Если с первых же этапов работы не расчленишь помесный, в большинстве случаев ограниченный по численности массив скота на генеалогические группы, а затем после проведения определенной работы – и на заводские линии, то неизбежно возникнет необходимость неплановых родственных спариваний или дополнительного «прилития» крови другой породы, часто нарушающего только еще формирующийся желательный генотип новой породы» [8, с. 112].

Стосовно бажаної протяжності ліній поділяв думку, що «линию можна поддерживать неограниченное число поколений, «насыщая» ее совокупный генотип путем использования в каждом поколении все новых и новых

выдающихся животных. Правда, от родоначальника в такой линии ничего не останется, кроме клички, но производственный эффект гарантирован» [8, с. 115].

Не менш важливого значення надавав розведенню високопродуктивних родин, обґрунтував ряд положень, зокрема: 1) не допускати виведення із стада телиць від високопродуктивних корів-матерів, доти не буде оцінено їх продуктивність; 2) при залишенні тварин на ремонт стада віддавати перевагу тим, у яких не тільки мати, а й бічні родичі (сестри матері, дочки сестер матері) мають високу продуктивність; 3) вирощування телиць повинно забезпечити їх ріст і розвиток на рівні вимог класу еліта, після отелення їх необхідно поставити на роздоювання в першу чергу; 4) у господарствах з прив'язним утриманням худоби бажано комплектувати групи корів з урахуванням їх належності до родин; 5) при виведенні родин необхідно запроваджувати оцінку тварин за еритроцитарними антигенами і білковими поліморфними системами для вивчення динаміки поширення алелів родоначальниці у поколіннях потомків; 6) розроблення планів підбору на основі ретельного аналізу кращих поєднань.

Ф. Ф. Ейснер запропонував чітку систему організації та планування племінної справи у великих масивах худоби на основі запровадження переваг штучного осіменіння. Провідне місце в програмах великомасштабної селекції відводив вибору оптимальних нормативів добору для кожної повновікової групи тварин та необхідного комплексу ознак, за якими здійснювали оцінку і добір у кожній із груп. Ученого хвилювали такі проблеми, як ступінь залежності результатів оцінки бугаїв від мінливості умов зовнішнього середовища, коригування удоїв на різні фактори впливу, оптимальна кількість дочок і стад для випробування, особливості оцінки бугаїв за умов відтворного схрещування [5].

Головним важелем ефективності програм великомасштабної селекції він вважав оцінку плідників за якістю потомства, вважав її заходом, розрахованим на перспективу, оскільки реальний виробничий ефект від використання

випробуваного бугая можна отримати не раніше ніж через чотири роки після початку випробування. Учений обґрунтував, що відсоток поліпшувачів від загальної кількості бугаїв, що оцінюються, залежить, перш за все, від рівня продуктивності маточного поголів'я. Для виявлення одного поліпшувача необхідно випробувати не менше восьми-десяти бугайців, із яких половину буде вибракувано за ростом, екстер'єром, кількістю і якістю сперми, а із чотирьох-п'яти бугаїв, що лишилися, добирають одного – здатного поліпшити показники своїх дочок за удоєм і жирномолочністю, чи хоча б одного за цією ознакою при підтриманні іншої для даної популяції.

Ф. Ф. Ейснер надавав важливого значення оцінці та добору тварин за екстер'єром і конституцією, що пояснював їх прямим зв'язком з продуктивністю. За екстер'єром судив про ступінь типовості тварини для даної породи, оскільки особина, типова для даної породи за морфологічними ознаками, не може набагато відхилитися від середнього типу породи і за продуктивними якостями. Розширив уявлення про бажаний тип, включивши до нього сукупність морфологічних і функціональних особливостей тварин, які забезпечують у конкретних природних та господарських умовах найкращий розвиток їх продуктивних якостей при максимальній оплаті корму, збереженні здоров'я і високої плодючості. Виходячи з його пропозицій, бажаний тип необхідно розуміти, як комплексний, що включає екстер'єрну та продуктивну характеристику тварин.

Серед методів племінної справи особливо виділяв міжпородні схрещування, в основі використання яких лежать біологічних явища: розширення діапазону комбінативної мінливості та гетерозис. «При скрещивании возникает ряд новых комбинаций аллелей, возможно ранее никогда не сочетавшихся, а следовательно появляются животные с новым уровнем развития и новым сочетанием широчайшего комплекса свойств и качеств» [8, с. 158]. У результаті поєднання кількох порід до генотипу помісного потомства привносяться притаманні кожній з них домінантні ознаки, закріплені попередньою селекцією.

Федір Федорович поділяв думку, що ніяке схрещування, розраховане на використання комбінативної мінливості, не може дати позитивних результатів без застосування ретельного добору. Іншим важливим моментом зростання ефективності схрещування вважав створення сприятливих умов для прояву і розвитку бажаних якостей у помісей, оскільки кожна з них – результат реалізації генотипу в конкретних умовах середовища.

Не без участі вченого в 1950 р. була апробована лебединська порода, при створенні якої використовувався генофонд сірої української та швіцької порід. Ф. Ф. Ейснер є співавтором центрально-східного внутріпородного та харківського заводського типів української чорно-рябої молочної породи. Разом з професором М. А. Кравченком та П. Л. Погребняком плідно працював над створенням спеціалізованої галузі м'ясного скотарства в Україні. У 1993 р. апробовано українську м'ясну породу худоби, виведену за методикою цих визнаних фахівців.

Узагальнюючи досвід із виведення нових порід, учений виділяє основні завдання породотворного процесу: чітко визначити показники бажаного типу породи; обґрунтувати вибір порід, які використовуються у схрещуванні; достатньо широкі масштаби роботи, що забезпечить можливість інтенсивного добору; оцінка плідників за якістю потомства; створення сприятливих умов вирощування й утримання.

Серед численного кола питань, які хвилювали вченого впродовж усього його життя, значне місце посіла проблема збереження генофонду порід. Особливе захоплення викликала в нього сіра українська порода. На думку вченого, основна мета розведення цієї породи повинна полягати не у її поліпшенні, а у збереженні всього комплексу притаманних їй ознак, а значить всього набору генів та їхніх поєднань, які сформувалися в результаті тривалого еволюційного процесу. Вплив спрямованої селекції на одні ознаки може побічно впливати й на інші і призвести до втрати ряду специфічних особливостей породи. З огляду на це, у селекційній роботі зі стадом сірої української породи рекомендує застосовувати наступні методи роботи:

створення певної генетичної структури стада шляхом його розподілу на споріднені групи; їх розведення «у собі» з періодичним частковим кросуванням; збереження достатньо високої генетичної мінливості всередині груп; збереження специфічних рис, притаманних породи [9].

В останні роки свого життя Ф. Ф. Ейснер займався розробкою методів селекційно-плеємної роботи в умовах промислової технології виробництва молока, а також удосконаленням методу оцінки спадкових якостей тварин з використанням констант популяційної генетики і прогнозування ефекту селекції для окремих стад і значних масивів великої рогатої худоби.

Наукові напрями, що отримали розвиток у працях вченого, продовжено науковим центром, заснованим в Інституті тваринництва НААН. Із неї вийшло вісім докторів та 32 кандидати сільськогосподарських і біологічних наук. Серед учнів Ф. Ф. Ейснера – доктор сільськогосподарських наук, професор, академік УААН В. П. Буркат, С. Ю. Рубан В. І. Власов, М. Я. Єфіменко, О. П. Полковникова, Д. А. Волков, В. С. Козир, І. А. Помітун.

Висновки. При реконструкції життєвого та творчого шляху професора Ф. Ф. Ейснера слід виділяти московський, узбецький та харківський періоди, найбільш плідним і тривалим серед яких був харківський. Основні напрями наукового доробку вченого: теорія породи та формування її генеалогії; основи бонітування тварин; типи будови тіла та їх значення для селекції; вирощування, оцінка та раціональне використання плідників; міжпородне схрещування та гетерозис; розробка та запровадження методів великомасштабної селекції; розведення за лініями та родинами; проблема інбридингу; онтогенез, конституція; моделювання селекційного процесу; перспективне планування плеємної справи; збереження генофонду порід; проблеми акліматизації сільськогосподарських тварин; технологія м'ясного та молочного скотарства. На сучасному етапі розвитку тваринництва не втратили актуальності такі складові наукового спадку вченого: основи вирощування, оцінка та раціональне використання плідників; моделювання селекційного процесу; перспективне планування плеємної справи; методи збереження генофонду порід. Їх слід

використовувати як методологічну та теоретичну основу сучасної стратегії розведення у скотарстві.

Список використаної літератури

1. *Бондарь А. А.* Жизнь ученого – служение науке / А. А. Бондарь // Теория и практика племенного дела в животноводстве : материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 80-летию со дня рожд. чл.-кор. ВАСХНИЛ Эйснера Федора Федоровича / Ин-т животноводства УААН. – Х., 1996. – С. 11–13.
2. *Буркат В. П.* Наш учитель / В. П. Буркат // Вчені-селекціонери у тваринництві / УААН; наук. ред. М. В. Зубець, В. П. Буркат. – К. : Аграр. наука, 1997. – С. 50–52. – («Українські вчені-аграрії ХХ століття»; кн. 1).
3. *Буркат В. П.* Феномен вченого-селекціонера / В. П. Буркат // Ейснер Федір Федорович : бібліогр. покажч. наук. пр. за 1940-1988 роки / УААН; Ін-т тваринництва; упорядн.: Буркат В. П., Бондар А. А., Кирпаль З. П. та ін. – К. : Аграрна наука, 1997. – С. 5–6.
4. *Рубан С. Ю.* Ейснер Федір Федорович // Вчені-селекціонери у тваринництві / УААН; наук. ред. М. В. Зубець, В. П. Буркат. – К. : Аграр. наука, 1997. – С. 47–49. – («Українські вчені-аграрії ХХ століття»; кн. 1).
5. *Эйснер Ф. Ф.* Как составить план племенной работы с крупным рогатым скотом / Ф. Ф. Эйснер. – М. : Колос, 1966. – 118 с.
6. *Эйснер Ф. Ф.* Нужно ли разведение по линиям? / Ф. Ф. Эйснер // Зоотехния. – 1983. – № 3. – С. 32–34.
7. *Эйснер Ф. Ф.* Оценка быков по качеству потомства / Ф. Ф. Эйснер. – М. : Сельхозиздат, 1963. – 189 с.
8. *Эйснер Ф. Ф.* Племенная работа с молочным скотом / Ф. Ф. Эйснер. – М. : Агропромиздат, 1986. – 184 с.
9. *Эйснер Ф. Ф.* Система подбора при сохранении серого украинского скота / Ф. Ф. Эйснер, Б. Е. Подоба, О. П. Дасюк // Генетическая теория отбора, подбора, методов разведения животных. – Новосибирск : Наука, 1976. – С. 69–75.
10. *Эйснер Ф. Ф.* Теория и практика племенного дела в скотоводстве. – К. : Урожай, 1981. – 189 с.